

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

No 2

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 598 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 29-fevralda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Ilm-fanga baxshida umr Baxtiyor Islamov	8
Kichik biznesni rivojlantirishda “yashil” iqtisodiyotni keng tatbiq qilishning ahamiyati Gulnora Abdurahmonova Kalandarovna, Sanjar Baxodirovich G’oipnazarov	10
Brand Capital as a Determinant of Institutional Prestige and Student Choice in the Higher Education System ... Zufarova Nozima Gulamiddinovna	16
Inson va atrof-muhit dialektikasi: nomutanosiblik ko’rsatkichlari va ekologik muammolar Butaboyev Maxammadjon Tuychiyevich, Maxmudov Nosir Maxmudovich	24
Yashil budjetlashtirish va uni O’zbekistonda joriy etish istiqbollari Meyliev Obid Raxmatullayevich, Gofurova Kamola Xayrulla qizi	30
Iqtisodiyotda ta’lim va fan integratsiyasining asosiy yo’nalishlari Yormatov Ilmidin Toshmatovich	35
Transport vositalari va yo’llar turizm transport infratuzilmasini rivojlantirishning muhim omilidir Agzamov Shaxboz Akmalovich	39
Bank xizmatlarini raqamlashtirish orqali samaradorligini oshirish A. X. Salamov	44
Biznes-reja baliqchilik xo’jaligi rivojlanishi uchun asos sifatida Dosmurotova Shaxista Kengashovna	48
Mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va uning lizing munosabatlari rivojlanishi bilan bog’liqligi Axmediyeva Aliya Toxtarovna	55
Turizmni rivojlantirish imkoniyatlari Ziyadullayev Ilhom Narkabilovich	63
Tijorat banklari depozit operatsiyalari samaradorligini oshirish muammolari va ularni bartaraf etish yo’llari Shamsiyev Nodir Muratovich	67
Hududlarni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning samaradorligini oshirish masalalari Shagazatov Oybek bahodirovich	72
Hududlar biznes muhitini rivojlantirish va samarali boshqarish yo’nalishlari Davlatov Sanjar Abdimannonovich	76
Ijtimoiy rivojlanish xulq-atvor paradigmasida yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini tartibga solishning nazariy asoslari Mirzatov Baxtiyor Toxirovich	80
Korxonalar innovatsion faoliyatida raqamli transformatsiyaning muhim yo’nalishlari Yuldasheva Kamola Miraliyevna	84
O’zbekistonda agroturizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish (Buxoro viloyati misolida) Yoriyeva Farangiz Murodillayevna	89
Innovatsion tadbirkorlik muhitini kompleks baholashda xalqaro tashkilotlar tajribasi Nazarova Umida Avazovna	94
Turizm faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini oshirishning ayrim usullari Mirzaxodjayev Alisher Botirovich	98
Globallashtirish sharoitida transchegaraviy suv resurslardan samarali foydalanishni boshqirish Mirzayev Musurmon Umidullayevich	103
Surxondaro viloyati iqtisodiyotida kichik biznes va tadbirkorlikning o’rni va ahamiyati Fayziyeva Aziza Azamat qizi	108
Ta’lim muassasalarida xarajatlarni moliyaviy nazorat etishning samaradorligi tahlili Eshonqulov Davlatjon Rajabboyevich	113
Ta’minot zanjirini boshqarishda transport logistikasi usullarini takomillashtirish Zoxidova Nazokat Berdimurot qizi	119
Blokcheyn texnologiyasida xavfsizlik masalalari Mamadiyarov Zokir Toshtemirovich	123
Развитие цифровой трансформации банковского сектора Республики Узбекистан Абдурахманова Матлуба Махамадаминовна	129

Asosiy fondlarni hisoblash va baholash usullarini takomillashtirish istiqbollari.....	135
Rixsimbayev Odiljon Qobiljonovich	
Marketingda tovar harakati tizimini optimallashtirish va modellashtirish	141
Sherzod Xolmurodovich Pardayev, Kamola Abdujabborovna Pardayeva	
Iqtisodiy rivojlanish uchun strategik taqsimlash strategiyalari:	
Investitsion Fond Portfellarning qiyosiy tahlili.....	148
Sultonboeva Munira bahodirovna	
Soliq munosabatlarining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati: ilmiy-nazariy qarashlar.....	154
Axrorov Zarif Oripovich, Saidmurodov Feruz Sodiqjon o'g'li	
Взаимосвязь инвестиционной стратегии с оценкой эффективности инвестиционного проекта	159
С. С. Алиева, А. Назаров	
Erkin iqtisodiy zonalarning faoliyati va boshqaruv mexanizmini takomillashtirish.....	167
Sheraliyeva Saida Azatovna	
Xizmat safari xarajatlari hisobining huquqiy asoslari	170
Ergashev Sarvar Xudoynazarovich	
Инклюзивное образование и его особенности.....	175
Зайнутдинова Умида Джалоловна	
Jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarini hisoblash va undirish samaradorligini oshirish yo'llari.....	179
Qurbonov Muxiddin Abdullayevich	
Mamlakatda soliq qarzdorligi vujudga kelishining asosiy sabablari va ularni qisqartirish yo'llari.....	184
Hakimov Ulug'bek Furqat o'g'li	
Mulk qiymatini baholash tushunchasi, baholash obyektlari, baholanadigan qiymat turlari.....	188
Izbosarov Boburjon Bahriddinovich, Yoqubboyev Ilhomjon G'ulomjon o'g'li	
O'zbekistonda sug'urta xizmatlarining zamonaviy transformatsiyasi.....	193
G. Adilova	
Biznes subyektlarida samaradorlik masalalarini o'yinlar nazariyasi usuli bilan baholash.....	197
Mardiyev Nurali	
Yengil sanoatda "lean production" konsepsiyasini tatbiq etishning amaliy jihatlar.....	203
Yaxyayeva Inobat Karimovna	
Soliq salohiyatini baholash usullari va ularning tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga ta'siri tahlili	207
Borotov Sharofiddin Jumaqul o'g'li	
Ko'chmas mulk bozorini baholashning institutsional asoslari	213
Ishonqulov Nizamjon Fayzullayevich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm xizmatlarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.....	221
Amriyeva Shaxzoda Shuxratovna	
O'zbekistonning bank-moliya tizimi hamda unda Islom moliyasi	
instrumentlarini jalb etishdagi joriy tendensiyalar	226
Eshimov Alisher Dasmurodovich	
Tashqi savdoda notarif usullarni qo'llashning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash	
metodologiyasi (rivojlangan davlatlar tajribasi).....	234
Norqobilov Akobir Iso o'g'li	
Reklama xizmatlari va uning subyektlar samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari.....	240
Rabbimov Elbek Abdulloyevich	
Ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda sog'liqni saqlash tizimini moliyalashtirish asoslari	245
Imonqulov Nuriddin Qo'shmon o'g'li	
Tijorat banklari biznes ekotizimini rivojlantirishning nazariy asoslari.....	250
Shoymardonov Orziqul Jo'ra o'g'li	
Majburiy tibbiy sug'urtaning vujudga kelishi va o'ziga xos xususiyatlari.....	256
Kenjayev Soxib Sayfiyevich	
O'zbekiston Respublikasida zamonaviy soliq ma'murchiligini joriy etish orqali budjet-soliq siyosati	
samaradorligini yanada oshirish.....	260
Yuldasheva Shaxnoza Xojiakbar qizi	
Jahon iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida derivativlar bozorining roli	266
Shokirov Mirkamol Mirolim o'g'li	
Boshqaruv hisobida mas'uliyat markazlarini tashkil etish masalalari.....	274
Sobirov Otabek Olimjonovich	

Davlat moliyasini boshqarishda moliyaviy nazorat usullaridan samarali foydalanish yo'llari	277
Kultayev Farxod Shavkatovich	
Tijorat banklari foydasi va rentabilik ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillar tahlilini takomillashtirish	281
Normo'minov Temurbek Sheraliyevich	
O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari aktivlar sifatini oshirish yo'llari	284
To'ychiyev Otabek Shamshiyevich	
Venchur kapitalining mohiyati va O'zbekistonda venchur tizimini rivojlantirishning institutsional asoslari.....	288
Tadjibayeva Nigora Gulomjonovna	
Innovatsiyalar: zamonaviy iqtisodiyot uchun innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash zarurati.....	293
Malikova Dilrabo Muminovna, Tursunov Jahongir Ulug'bek o'g'li	
Budjet daromadlarining shakllanishida egri soliqlarning ta'sirini ko'p omilli ekonometrik modellashtrishda tahlil qilish.....	297
Abdunazarova Shahnoza Norqo'chqor qizi	
Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsion jozibadorlikni oshirish yo'llari	302
Abdullayev Boburjon Akbaraliyevich	
Barcha tadbirkorlik subyektlariga teng raqobat sharoitini yaratishda soliq imtiyozlarining o'rni	306
Akbarov Akmalxon Akrom o'g'li	
Hisob siyosati va unda biologik aktivlar hisobini yoritib berish tartibini takomillashtirish	310
Mirzayeva Nargiza Batirovna	
Talabalarning oilali bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv.....	314
O. U. Shomurodov, A. A. Suyarov, Z. U. Uroqov, J. S. Urazov, A. T. Ablahatov	
Ways to Use the Experience of Foreign Countries in Creating a Beneficial Business Environment for Entrepreneurship And Improving Taxation	319
Mukhlisa Ikramova	
Aholi turmush darajasini oshirishda moliyaviy savodxonlikning o'rni va iqtisodiy rivojlanishga ta'siri	325
Yusupov Muhammadali Soxib o'g'li, J.D. Xojiyev	
Temir yo'l sanoat korxonalarida ijtimoiy-mehnat munosabatlarini boshqarish bo'yicha xorijiy tajriba.....	329
Kadirova Sharofat Amonovna	
Механизм внедрения аутсорсинговой деятельности в АО “Ўзтемирйўлийўловчи”	332
Н. Э. Кахарева	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish investitsiyalarni jalb qilishda xorijiy mamlakatlar tajribasi	337
Sharipov Bobur Anvar o'g'li	
“STEKLOPLASTIK” MJCHning bozordagi strategik holatini tahlil qilish	342
Musyeva Shoira Azimovna	
Agrar sektorda ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqarishning nazariy masalalari	348
M. Sh. Nazarova, Z. S. Kazakova	
Methodological Foundations of Bank Lending and Classification of Factors Affecting the Features of Obtaining Loans.....	353
Raxmanova Laylo bahodirovna, A. Karimova	
Agrosanoat klasterlarda tovar-moddiy zaxiralar samaradorligini KPI orqali baholash uslubiyati.....	357
Toshpo'latov Azizbek Shermuxamadovich	
Faol tadbirkorlar faoliyatida kambag'al oilalarni iqtisodiy-ijtimoiy holatini yaxshilash imkoniyatlari.....	362
Salamov Ibrohim, Nazarova Maryam Sharifovna, Kazakova Zulayxo Saloxiddinovna, Jonibekov Faxriddin Beknazarovich, Kudratov Rizo Turdibayevich, Ulmasova Oygul Baxtiyorovna, Xamdanova Nasiba Ablakulovna, Xudayberdiyeva Ma'rifat Umarovna	
Xo'jalik yurituvchi subyektlar strategiyasi tahlilining o'ziga xos xususiyatlari	369
Tursunova Shaxnoza Farxod qizi	
Процессы цифровизации АО “Hududgazta'minot”	373
Хусанов Кахрамон Нишонович	
O'zbekistonda aholi turmush darajasini oshirish yo'llari.....	378
Abdullayeva Madina Kamilovna, Eldorbekov G'ofurbek Iskandarbek o'g'li	
Aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlik subyektlari uchun kredit tizimini takomillashtirish mexanizmi.....	381
Bobayev Isroiljon Abdinabiyeich	
Mamlakatga jalb qilingan xorijiy kapitalning tovarlar va xizmatlar importi salohiyatiga ta'sirini ekonometrik modellar bilan baholash.....	386
Saydullayev Azamat Jo'raqul o'g'li	

O'zbekistonda bank xizmatlari raqobatbardoshligini baholash mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari.....	394
Sh. Madraimov	
Kapital bozorida sug'urta kompaniyalar institutsional investor sifatida	397
Xasanova Lola Mamasharifovna	
Yangi O'zbekiston strategiyasida institutsional islohotlarni yanada chuqurlashtirish va ko'p funksiyali raqamlashtirishning ilmiy asoslari	400
B. B. Berkinov	
O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari orqali jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish mexanizmlari.....	409
G'afurov Umidjon Bahodir o'g'li	
Rivojlangan mamlakatlarda keksa fuqarolarning bandligini oshirish kam ta'minlangan aholi qatlamini qo'llab-quvvatlash usuli sifatida (Yaponiya tajribasi misolida).....	413
Karimov Bekzodjon Ilxomovich	
Tashqi savdoni oshirishda boj-tarif siyosatini takomillashtirish mexanizmlari	420
Pardayev Ilhomjon G'ulomjon o'g'li	
Финансы или корпоративные финансы	426
Уринов Бобур Насиллоевич	
In Ensuring Economic Development in the Country Green Economy and its Features	432
Akhunova Shakhistakhon Nomonjanovna, Abdusattorova Mokhirabonu Abdugoppor kizi	
Tijorat banklarining investitsiya faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari	437
Jo'rayev O'ktam Panji o'g'li	
Сокращение уровня бедности в Узбекистане.....	443
Амирджанова Ситора Суннат кизи	
Paxtachilik sohasida ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligini oshirishning innovatsion yechimlari va uning foydaga ta'sirini baholash	448
S. B. Inoyatov	
Tijorat banklarida muammoli kreditlar bilan ishlash amaliyotidagi muammolar va ularni barataraf etish yo'llari	453
Maxmudov Rahimjon Hamid o'g'li	
Mahalliy budjet daromadlarining nazariy va ilmiy asoslari	460
O'lokulova Feruza Mansurovna	
Kambag'allikni qisqartirish – aholi turmush farovonligini ta'minlashning muhim omili	463
Usmanov Baxodir Baxtiyorovich	
Raqamli marketingni rivojlantirish zaruriyati	469
Xalmuxamedova Zebaxon Babaxanovna	
Tijorat banklari o'rtasidagi raqobatni rivojlantirish orqali fond bozorida aksiyalar narxini barqarorligini ta'minlash istiqbollari	473
M. Yuldosheva	
Konchilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish mexanizmlarining ilmiy-nazariy asoslari	480
Kurbanova Mehriniso Nematjanovna	
O'zbekistonda banklar moliyaviy xizmatlari va ular sifatining amaldagi holati tahlili	487
Mirzayev Mirza Abdullayevich	
Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy samaradorlikning raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilish mexanizmi.....	492
Saydullayeva Saodat Abdumajidovna	
Integrasiya sharoitida to'qimachilik sanoatining rivojlanishi	499
Ziyayeva Muhtasar Mansurdjanovna	
Auditorlik tekshiruvini tashkil etish va o'tkazish jarayonlarini takomillashtirish	503
Karamatova Noiba Husnitdinovna	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlarini	510
Mamatov Mamajan Axmadjonovich	
Экономическое сознание и экономическое мышление: теоретический анализ.....	517
Пардаев Мамаюнус Каршибаевич, Мухаммедов Мурод Мухаммедович	
O'zbekiston respublikasi tijorat banklari tomonidan qurilish korxonalarini kreditlashni takomillashtirish yo'llari	522
Sultanov Baxram Begdullayevich	

Роль искусственного интеллекта в современных технологиях медиаобразования в высших учебных заведениях.....	526
Самигова Гуландом Абдужаббаровна	
Talabalarga moliyaviy yordam dasturlari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri	534
Mirzayeva Muhlisa Ubaydullo qizi	
Mintaqaviy investitsion jozibadorlik va investitsion siyosat: nazariy talqin	539
Muminov Akmal Tulkunovich	
Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida oliy ta'lim tizimining ta'siri	543
Nasimov Adiz Azamat o'g'li, Baxtiyorova Jasmina Jasurovna, Axrorov Zarif Oripovich	
Respublikada fermer xo'jaliklarga xizmat ko'rsatishni rivojlantirish va agroxizmatlar bozorini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari	548
Shukurov Ilxom Safarboyevich	
Turli mamlakatlarda oliy ta'limni moliyalashtirish yo'llari	555
Umarova Moxigul Maxmayunus qizi	
Dehqonchilikni innovatsion asosda rivojlantirishning xorijiy tajribasi	560
Yuldashev G'iyos Turabekovich	
Tijorat bank xizmat turlarini islomiy bank xizmatlari orqali rivojlantirish istiqbollari	564
Bayjanova Gozsal Sarsengaliyevna	
Qishloq xo'jaligi mahsulotini baholash va hisobga olishning uslubiy jihatlarini takomillashtirish	570
Boltayev Abror Sayitmuradovich	
Секреты интересного урока в начальной школе	577
Гараева Олеся Владимировна	
Iqtisodiyotni barqaror rivojlanishda yashil iqtisodiyotning o'rni	580
Ibragimova Gulchehra Toxirovna	
Mahsulot va xizmatlarni raqamli transformatsiyasini amalga oshirish algoritmi	584
Kucharov Abrorjon Sobirjanovich, Bobojonov Azizjon Babaxanovich, Abdurakhmonov Abdumalik Abdurashidovich	
O'zbekiston Respublikasining soliq tizimi mamlakatda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish vositasi sifatida	591
Nabiyev Feruz Nurmurodovich	

OLIY TA'LIM MUASSASALARINING IQTISODIY SAMARADORLIKNING RAQOBATBARDOSHLIGINI INSTITUTSIONAL TAHLIL QILISH MEXANIZMI

Saydullayeva Saodat Abdumajidovna

Toshkent Xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar
universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'limga investitsiya qilishning maqsadga muvofiqligining eng aniq mezonini hisoblangan xarajatlar va foydaning diskontlangan qiymatlari o'rtasidagi farq, oliy ma'lumotli xodimlar uchun yuqori ish haqi natijasida olingan diskontlangan pul oqimi va uni sotib olish uchun o'rtacha xarajatlarni taqqoslash hamda oliy ta'lim bitiruvchisining ishsizligi tufayli erishilmagan YaIM bilan bog'liq yo'qotishlarni e'tiborga olgan holda, oliy ta'lim va iqtisodiyotning raqobatbardoshligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar o'rganilgan. Shuningdek, o'zaro bog'liqlikni tekshirish uchun biz rivojlangan davlatlarning o'z ichiga olgan namunadan foydalanilgan. Bundan tashqari, oliy ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorligini oshirishni iqtisodiy-statistik usullarda ilmiy tadqiq etish, jarayonni ekonometrik modellashtirish hamda oliy ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni baholash mexanizmi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim tizimi, iqtisodiyotning raqobatbardoshligi, samaradorlik ko'rsatkichlari, jahon ta'lim siyosati, oliy ta'limning rivojlanish ko'rsatkichlari, ekonometrik modellashtirish, model, raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilish mexanizmi.

Abstract: In the article, the most obvious criterion for the advisability of investing in higher education is the difference between the discounted values of estimated costs and benefits, the discounted cash flow resulting from increased wages of employees with higher education, and a comparison of the average cost of its acquisition and above. The relationship between higher education and economic competitiveness is examined, taking into account the loss of unearned GDP due to graduate unemployment. We also used a sample of developed countries to examine correlations. In addition, a mechanism has been developed for scientific research into increasing economic efficiency in the higher education system using economic and statistical methods, econometric modeling of the process and assessment of factors influencing the increase in economic efficiency in the higher education system.

Key words: higher education system, economic competitiveness, efficiency indicators, world education policy, higher education development indicators, econometric modeling, model, mechanism of institutional analysis of competitiveness.

Аннотация: В статье наиболее очевидным критерием целесообразности инвестирования в высшее образование является разница между дисконтированными значениями расчетных затрат и выгод, дисконтированным денежным потоком, возникающим в результате повышения заработной платы работников с высшим образованием, и сравнением средняя стоимость его приобретения и выше. Исследуется связь между высшим образованием и экономической конкурентоспособностью с учетом потерь незаработанного ВВП из-за безработицы выпускников. Мы также использовали выборку развитых стран для изучения корреляций. Кроме того, разработан механизм научного исследования повышения экономической эффективности в системе высшего образования с использованием экономико-статистических методов, эконометрического моделирования процесса и оценки факторов, влияющих на повышение экономической эффективности в системе высшего образования.

Ключевые слова: система высшего образования, конкурентоспособность экономики, показатели эффективности, мировая образовательная политика, показатели развития высшего образования, эконометрическое моделирование, модель, механизм институционального анализа конкурентоспособности.

KIRISH

Iqtisodiy faoliyatning tabiiy resurslarni saqlash va ulardan oqilona foydalanish, va yaxshilash bilan mos kelishini nazarda tutuvchi barqaror rivojlanishga faqat yangi texnologik yechimlarni joriy etish orqali erishib bo'lmaydi. Barqaror rivojlanishga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi boshlang'ich, o'rta va oliy ta'lim olish imkoniyatlarini yaxshilash, shuningdek, odamlarga bugun, balki kelajakda ham zarur bo'lgan xulq-atvori, ko'nikma va bilimlarini rivojlantirishga ko'maklashishdir.

Oliy ta'lim tizimida ta'lim xizmatlarining asosiy yetkazib beruvchilari ta'lim bozorida taklif yaratadigan davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalaridir. Ta'lim oladigan va ta'lim xizmatlariga haq to'layotgan shaxslar talabni keltirib chiqaradi. Hukumat ushbu zanjirning asosiy elementi bo'lib qolmoqda ^[1]. Buning sababi shundaki, ta'lim muassasalari xalqaro talabalarni jalb qilish va yollash, sifatni oshirish tashabbuslari bilan bir qatorda muammolarga duch kelishmoqda. Aksariyat muassasalarda byudjet bilan bog'liq muammolar mavjud bo'lib, ular texnik yechimlarni tanlashni cheklaydi ^[2]. Shuning uchun ta'lim bozorining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish, muammo keltirib chiqaruvchi jarayonlarni oldindan ko'ra bilish, oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonlari samaradorligini oshirishga qaratilgan tegishli boshqaruv qarorlari bilan tartibga solinadigan modellarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" ^[3] PF-5847-sonli Farmonida O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha: oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va pedagoglarning ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirish bo'yicha ishlarni mazmunli va maqsadli tashkil etish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, oliy ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini baholash va takomillashtirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish asosida ularni respublika oliy ta'lim muassasalari sharoitida qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish kabi ustuvor vazifalarni belgilanganligi mazkur tadqiqotning dolzarb masalaga qaratilganligidan dalolat beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Oliy ta'lim tizimi faoliyatining fundamental oliy ta'lim xizmatlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, ularni ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish tadqiqotlari bo'yicha taniqli xorijiy olimlar, jumladan, N.Varghese, L.Buchert [4], O.O. Gokun [5], P.Klaus [6] va boshqalar nazariy tadqiqot olib borganlar.

Ta'lim tizimida xizmatlar va innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish muammolari bo'yicha mahalliy iqtisodchi olimlardan A.Vaxabov, E.Imamov[7], Z.Qo'ziev [8], X.Abdukarimov[9], N.Zaripova[10] va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida Oliy ta'lim samaradorligini empirik tahlil qilish metodologiyasiga ko'ra, inson kapitalining ta'lim komponentiga investitsiyalar agar kelajakdagi daromadning joriy qiymati xarajatlardan katta yoki teng bo'lsa, oqlanadi. Shuning uchun, har qanday boshqa investitsiya loyihasi singari, oliy ta'limga investitsiya qilishning maqsadga muvofiqligining eng aniq mezoni hisoblangan xarajatlar va foydaning diskontlangan qiymatlari o'rtasidagi farq sifatida sof joriy qiymat (NPV) formula bo'yicha hisoblanadi ^[12]:

$$NPV = \sum_{t=0}^n \frac{B_t}{(1+r)^t} - \sum_{t=0}^n \frac{C_t}{(1+r)^t} \quad (1)$$

bu erda NPV – sof joriy qiymat;

B_t – t davrida inson kapitaliga investitsiyalar bo'yicha daromad;

C_t – t davridagi xarajatlar miqdori;

n – davrlar soni;

r – foiz stavkasi yoki diskont stavkasi. Agar oliy ta'limga qilingan investitsiyalardan olingan daromadning joriy qiymati joriy xarajatlardan oshsa yoki hech bo'lmaganda unga teng bo'lsa, ya'ni $NPV \geq 0$ dan yuqori bo'lsa, bunday xarajatlar samarali deb ta'kidlash mumkin. A.Skripnik va I.Oborska ^[13] jahon mamlakatlari oliy ta'lim muassasalari iqtisodiy samaradorligini qiyosiy tahlil qilishda yuqorida bayon qilingan uslubiy yondashuvni qo'llagan mahalliy tadqiqotchilardandir. Oliy ma'lumotli xodimlar uchun yuqori ish haqi natijasida olingan diskontlangan pul oqimi va uni sotib olish uchun o'rtacha xarajatlarni taqqoslash asosida quyidagi formulani tavsiya etish mumkin:

$$S = \frac{D_{\Delta}^i}{O_x^i} = \frac{\Delta_k^i}{O_x^i * r_d^i} = \frac{(I_x^i - I_{nx}^i)}{O_x^i * r_d^i} \quad (2)$$

bu yerda S – mamlakatdagi oliy ta'lim samaradorligi va oliy ma'lumot olish uchun o'rtacha yillik xarajatlar birligiga hisoblangan;

I_x^i – mamlakatdagi oliy ma'lumotli va ma'lumotsiz xodimlarga tegishli o'rtacha oylik ish haqi;

D_{Δ}^i – i mamlakatda yuqori malakali mehnatga haq to'lash natijasida olingan diskontlangan pul oqimi;

O_x^i – i mamlakatda oliy ta'limga o'rtacha yillik xarajatlar;

r_d^i – i mamlakatdagi chegirma stavkasi

Makrodarajada mintaqaviy yoki milliy miqyosda faoliyat samaradorligining pasayishi natijasida oliy ta'lim muassasalarining salohiyatini yo'qotish ko'rsatkichlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining ishsizligi, shu jumladan, oliy ma'lumotli shaxslarning uzoq muddatli ishsizligi;
 - oliy ma'lumotga ega bo'lgan shaxslarning o'z mutaxassisligi bo'yicha yoki oliy ma'lumot talab qilmaydigan lavozim va ish joylarida bandligi;
 - potensial oliy ta'lim bitiruvchilari, shuningdek, oliy ma'lumotli shaxslarning chet elga migratsiyasi. Bu borada L.Galkiv tizimlashtirilgan inson kapitali yo'qotishlarini aniqlash va baholashning uslubiy yondashuvlari asosida^[14] oliy ta'lim bitiruvchilarining ishsizligi bilan bog'liq yo'qotishlarning uchta asosiy turini ajratib ko'rsatadi:
- 1) oliy ma'lumot olgandan keyin ishsiz maqomini olgan mutaxassislarni tayyorlash uchun oliy ta'lim yo'qotishlari;
 - 2) oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga ishsizlik nafaqalarini to'lash bilan bog'liq yo'qotishlar;
 - 3) oliy ta'lim bitiruvchisining ishsizligi tufayli erishilmagan YaIM (mintaqaviy miqyosdagi YaIM) bilan bog'liq yo'qotishlar. Bunday baholashning analitik shakli quyidagicha ko'rinadi:

$$IYI_{om} = \frac{I_{om} * t_{Iom}}{12} * (YX_{1T} + YX_{IN} + YIM_{IB}) \quad (3)$$

bu yerda, IYI_{om} – yil davomida ishsizlik davomiyligi bo'yicha Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining ishsizligidan jami o'rtacha yillik iqtisodiy yo'qotishlar;

I_{om} – oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari orasidagi bandlik xizmati ma'lumotlariga ko'ra ro'yxatga olingan oliy ma'lumotli ishsizlar soni;

t_{Iom} – t vaqt mobaynidagi ishsizlikning o'rtacha davomiyligi;

YX_{1T} – bir talaba uchun oliy ta'lim olish uchun o'rtacha yillik xarajatlar;

YX_{IN} – ishsiz kishiga ishsizlik nafaqasi uchun o'rtacha yillik xarajatlar;

YIM_{IB} – iqtisodiyotda band aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM.

Ushbu tadqiqot ishida tadqiqot metodologiyasida belgilangan Oliy ta'lim muassasalari iqtisodiy samaradorligi mezoniga ko'ra dunyo davlatlarining va O'zbekiston Respublikasi ta'limiga sarflangan mablag'lar samaradorligini raqobatbardosh pozitsiyalari baholanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

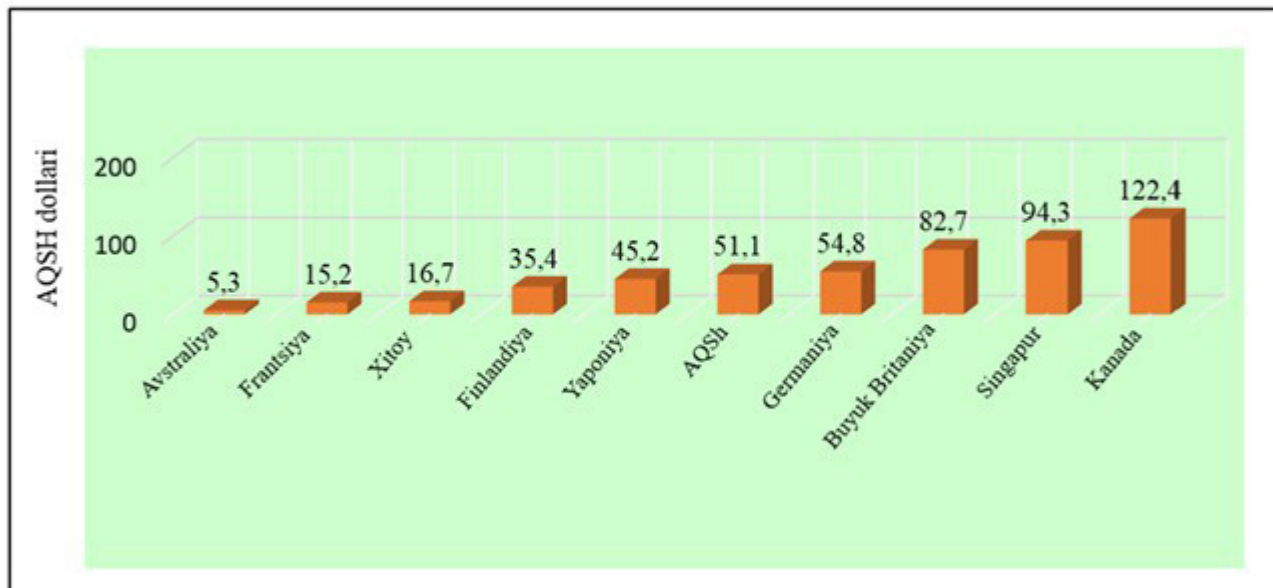
Zamonaviy iqtisodiyotda oliy o'quv yurtlariga turli sohalardagi iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun asosiy vazifa bo'lmoqda. Turli mamlakatlarning ta'lim tizimlarining raqobatbardoshligi sohasidagi tadqiqotlar milliy ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishdan asosiy maqsad mamlakat raqobatbardoshligini oshirish ekanligini ko'rsatdi. Ushbu maqsadga erishish yo'llari har xil. Mamlakatlar inson kapitalini rivojlantirish, xalqaro talabalarni o'z oliy ta'lim muassasalariga jalb etish, fanni rivojlantirish va innovatsiyalarni rag'batlantirish yoki bu omillarning barchasini birlashtirish orqali raqobatbardoshligini oshiradi. Inson kapitalining rivojlanishi nafaqat turmush darajasini oshirishga, balki iqtisodiy samaradorlikni, mehnat unumdorligini oshirishga, investitsiyalar uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga olib keladi.

Xalqaro talabalar oqimini jalb qilish, milliy ta'lim tizimlari nafaqat jamiyatni xalqaro miqyosda, balki mamlakatlar va ularning iqtisodlarini investitsiyalar uchun, ayniqsa, vatan va qabul qiluvchi mamlakat madaniyati bilan tanish bo'lgan milliy oliy o'quv yurtlarining xalqaro bitiruvchilari uchun yanada ochiq qiladi. Iqtisodiy nuqtayi nazardan, innovatsion iqtisodiyot sharoitida rivojlanish uchun fan, ta'lim va biznesning integratsiyasi zarur. Eng keng tarqalgan va uslubiy jihatdan ishlab chiqilgan oliy ta'limning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilishning birinchi yo'nalishi bo'lib, u inson kapitaliga investitsiyalardan iqtisodiy foyda ko'rsatkichlariga asoslanadi. Aynan inson kapitali nazariyasida ta'limning shaxs daromadlariga, iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga, iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlikka ta'siri tahlil qilinadi.

Shu ma'noda AQSh kolleji bitiruvchilari va kollejni bitirmaganlarning daromadlari, uni olish bilan bog'liq to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar (ta'lim to'lovi, xona, ovqat va h.k.) va o'qish davomida olinishi mumkin bo'lgan muqobil daromadlar haqidagi empirik ma'lumotlarni taqqoslash asosida Amerikalik iqtisodchi, Nobel mukofoti laureati Gari Bekker birinchilardan bo'lib oliy ta'limga individual investitsiyalarning maqsadga muvofiqligi va samaradorligini tahlil qildi [1].

Yuqorida tadqiqot metodologiyasida keltirilgan (2)-formuladan foydalangan holda Oliy ta'lim muassasalari iqtisodiy samaradorligi mezoniga ko'ra dunyoning 10 ta davlatining raqobatbardosh pozitsiyalari baholangan bo'lib quyidagi natijalar aniqlangan (1-rasm).

1-rasm: Rivojlangan davlatlarda oliy ta'lim xarajatlari birligiga diskontlangan pul oqimi

Raqaamlardan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston Respublikasi ta'limiga sarflangan mablag'lar samaradorligi bo'yicha rivojlangan davlatlardan o'rtacha yigirma barobar orqada ekanligini anglash mumkin. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limga sarflanadigan xarajatlarning past samaradorligi omillari bo'yicha olib borgan tadqiqotlari natijalariga ko'ra, boshqa mamlakatlarga qaraganda, malakali va malakasiz ishchilarning ish haqi o'rtasidagi farqning sezilarli darajada pastligi, shuningdek, yuqori darajadagi diskont stavkasi bu ta'limga xarajatlarning iqtisodiy samaradorligiga salbiy ta'sir qiladi.

Inson kapitali nazariyasini to'ldiruvchisi filtr nazariyasi deb ataladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, ta'lim odamlarni faqat qobiliyatlari bo'yicha "saralash" mexanizmi bo'lib, yuqori daromadlarning asosiy omili oliy ma'lumot diplomining mavjudligi emas, balki insonning shaxsiy qobiliyatlari, bu ta'lim rivojlanishiga yordam beradi. Biroq inson kapitali nazariyasi bo'yicha bir qator tanqidiy sharhlarga qaramay uning asoschilari va vakillarining mehnati tufayli ko'plab mamlakatlar hukumatlarining iqtisodiy siyosatida oliy ta'limga investitsiyalar samaradorligini oshirish hamda fuqarolarning individual xatti-harakatlarida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi.

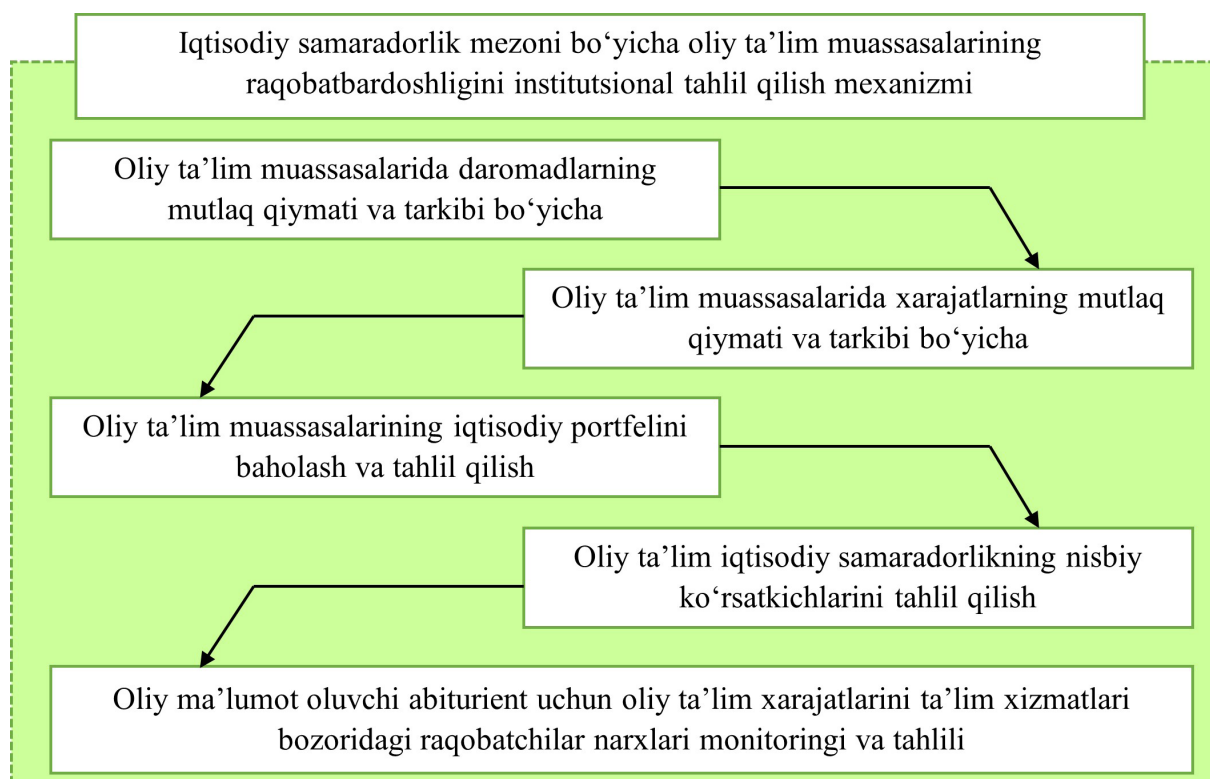
Iqtisodiy tabiatning aniq afzalliklari (birinchi navbatda, xarajatlar va foydani baholash) bilan bir qatorda, "xarajat-foyda" usuliga asoslangan oliy ta'lim samaradorligini tahlil qilish konsepsiyasi uni qo'llashda bir qator cheklavlarga ega. Ular yuqori daromadlar nafaqat insonning oliy ma'lumoti, balki uning ijtimoiy kapitali darajasi, uy xo'jaligi farovonligi, mehnat bozoridagi turli xil kasblarga bo'lgan talabning holati rasmiy va norasmiy bandlik sohasida turli darajadagi ta'limga ega bo'lgan aholi daromadlari to'g'risidagi ma'lumotlarning ishonchliligi bilan bog'liq. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy samaradorligini tahlil qilishda quyidagilarni hisobga olish muhim:

- birinchi navbatda, ichki (shaxsiy) va tashqi (iqtisodiyot holati, mehnat bozorida yuqori malakaga ega bo'lgan shaxslarga bo'lgan talab, mehnat bozoridagi tabaqalanish) ta'siri. Ta'lim darajasiga qarab (ish haqi va boshqalar) oliy ta'limdan olinadigan iqtisodiy samaralarni kuchaytiruvchi yoki zaiflashtiruvchi, shuningdek, oliy ta'lim xarajatlari ta'sirining kechikish xususiyatini va ularning iqtisodiy rentabelligini belgilovchi omillar;
- ikkinchidan, shaxs (yaxshi mehnat sharoitlari, kasb nufuzi, ma'lum ijtimoiy mavqega erishish va boshqalar)da ham, jamiyat darajasida ham (o'rtacha umr ko'rishning o'sishi, o'rtacha umr ko'rishning qisqarishi) bilvosita moddiy va nomoddiy, ya'ni kasallanish, ijtimoiy ta'minot va boshqa manfaatlar mavjudligi;

- uchinchidan, oliy ta'limga investitsiyalar bo'yicha xarajatlar va foydalarni (individual va davlat) baholashning turli darajalari, shuningdek, oliy ta'lim manfaatdor tomonlarining turli guruhlari manfaatlarini taqabalanishi. Mavjud ta'lim tahlili asosida O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim samaradorligini baholash uchun uslubiy asoslarini shakllantirishga harakat qilamiz.

Iqtisodiy samaradorlik toifasining murakkab xususiyatini va oliy ta'lim muassasalari faoliyatining turli darajadagi samaradorligini hisobga olgan holda, oliy ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini tejankorlik, mahsuldorlik va samaradorlik mezonlari bo'yicha tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Agar dastlabki ikkita mezon resurslardan oqilona foydalanish (ishlab chiqmaydigan xarajatlarni kamaytirish) va kutilayotgan samarani maksimal darajada oshirish (masalan, bandlik, daromad, innovatsion faoliyat va boshqalar darajasini oshirish) maqsadlari bilan bog'liq bo'lsa, u holda samaradorlikni tahlil qilish oliy ma'lumot asosida olingan natijalarning individual va ijtimoiy ehtiyojlarga muvofiqligini baholashni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasining bandlik va ishsizlik bo'yicha statistikasida oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari orasida ishsizlar soni to'g'risida ma'lumot yo'qligi va ishsizlik nafaqalari faqat ro'yxatdan o'tgan shaxslarga taqdim etilishini hisobga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limida olib borilgan iqtisodiy tahlil masalalari bo'yicha xalqaro, milliy va xorijiy tajribani umumlashtirish iqtisodiy samaradorlik mezonlari bo'yicha oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi kerak, degan xulosaga kelishga asos bo'ladi (2-rasm).

2-rasm: Iqtisodiy samaradorlik mezonlari bo'yicha oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilish mexanizmi

2-rasmda keltirilgan iqtisodiy samaradorlik mezonlari bo'yicha oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilish mexanizmi bo'yicha ketma-ketlikka izoh beradigan bo'lsak, birinchidan, Oliy ta'lim muassasalarida daromadlarning mutlaq qiymati va tarkibi bo'yicha quyidagicha belgilanadi:

- 1) moliyalashtirish manbalari/muassasalari, ya'ni markaziy va mahalliy byudjetlar, yuridik va jismoniy shaxslar, jamoat tashkilotlari va jamg'armalari mablag'lari, shu jumladan, xayriya mablag'lari;
- 2) oliy kasb-hunar ta'limi va kadrlar tayyorlashni rivojlantirish uchun kreditlar;
- 3) grantlar va xalqaro tashkilotlarning mablag'lari;
- 4) oliy ta'lim muassasalarining faoliyat turlari/funksiyalari, ya'ni davlat tomonidan tartibga solinadigan oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlari, ilmiy faoliyati, xo'jalik faoliyatidan olinadigan mablag'lar. Aynan ana shu tahlil yo'nalishi nafaqat milliy iqtisodiyotning institutsional bo'linmalarining alohida turi sifatida oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy samaradorligini baholash, balki oliy ta'lim muassasalari faoliyat sohalari nuqtayi nazaridan raqobatbardoshlikni oshirishning mumkin bo'lgan resurslarini ham aniqlashi kerak.

Oliy ta'lim muassasalarida xarajatlarning quyidagi belgilar bo'yicha turli darajadagi mutlaq qiymati va tarkibini tahlil qilish:

- 1) xarajatlarni amalga oshirish va qoplash muddati (operatsion va investitsiya xarajatlari);
- 2) operatsion xarajatlarni funksional taqsimlash (Oliy ta'lim muassasalaridagi asosiy faoliyat turlari bilan bog'liq xarajatlar, ma'muriy xarajatlar, sotish xarajatlari, boshqa operatsion xarajatlar);
- 3) xarajatlarning iqtisodiy elementlari (moddiy xarajatlar, mehnat xarajatlari, ijtimoiy faoliyat uchun ajratmalar, amortizatsiya va boshqalar).

Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy portfelini baholash va tahlil qilish (Oliy ta'lim muassasalarining faoliyat turlari portfeli, uning o'quv mahsulotlarini mutaxassisliklar, fakultetlar/institutlar bo'yicha narxlari va tannarxini hisobga olgan holda). Bunday tahlil har bir tahlil birligining faoliyatning umumiy natijalariga iqtisodiy hissasini aniqlash, olingan natijalarni hisobga olgan holda ta'lim mahsulotlari assortimentini yaxshilash imkonini beradi.

Oliy ta'lim iqtisodiy samaradorlikning nisbiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish, xususan:

- 1) bir xodimga, oliy o'quv yurti talabasiga to'g'ri keladigan daromad;
- 2) bir xodimga, oliy ta'lim talabasiga to'g'ri keladigan xarajatlar;
- 3) operatsion xarajatlarning bir so'mi uchun operatsion daromad.

Oliy ma'lumot oluvchi abituriyent uchun oliy ta'lim xarajatlari, ta'lim mahsulotlari narxlari (o'quv to'lovlari), shu jumladan, ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatchilar narxlari monitoringi va tahlili hamda Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining bandlik darajasini va ularning iqtisodiy daromadlarini tahlil qilish.

Oliy ta'limni boshqarishning iqtisodiy samaradorligi uning raqobatbardoshligining asosiy tarkibiy qismidir, chunki u ta'lim mahsulotlarining qiymatini shakllantirish va sifatini ta'minlashda resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi. Tadqiqotda oliy ta'lim resurslaridan samarasiz foydalanish bilan bog'liq insoniy, moliyaviy va boshqa yo'qotishlar ko'rsatkichlariga asoslangan oliy ta'limning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish usuli taklif qilingan. Bu borada keltirilgan bitiruvchilarning ishsizligi, kasbdan tashqari ishga joylashish, ta'lim va mehnat migratsiyasi ko'rsatkichlari makrodarajadagi ko'rsatkichlar hisoblanadi.

Resurslardan noratsional foydalanishning bevosita iqtisodiy baholari – bu ko'rsatilgan toifadagi shaxslarning oliy ma'lumot olish xarajatlari, ishsizlik nafaqalari; bilvosita – ishsizlik tufayli yalpi ichki mahsulotga erishilmaganligida namoyon bo'ladi. Davlat statistika xizmati va Davlat bandlik xizmatining 2010-2022-yillardagi ma'lumotlari asosida Oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonlari samaradorligini oshirishni ekonometrik modellash natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasi oliy va kasb-hunar ta'lim muassasalari bitiruvchilarining ishsizligi tufayli ta'limdagi yillik moliyaviy yo'qotishlar kamida 138 mlrd. so'mga teng bo'lishi aniqlandi.

Iqtisodiy samaradorlik mezonini asosida oliy ta'limning raqobatbardoshligini oshirish uchun noishlab chiqarish xarajatlari va zaxiralarini aniqlash uchun monitoring yo'nalishlari hamda ko'rsatkichlari to'plami taklif etildi, ular orasida O'zbekiston Respublikasi uchun eng dolzarb bo'lgan bitiruvchilarni ta'lim darajasi va mutaxassisligiga qarab ularni ish bilan ta'minlash hamda daromadlarini farqlash monitoringi muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotlar instituti raqobatbardoshlikning yuqori darajasiga erishish va uni saqlab qolish imkonini beradi, degan xulosaga kelish imkonini berdi. Tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarga qaratilishi mumkin, masalan, o'rganilayotgan obyektlar bo'yicha tendensiyalarni tahlil qilish, ko'p qirrali tahlillarni o'tkazish, aniqlangan raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari bo'yicha hisob-kitoblarni amalga oshirish va oliy o'quv yurtlari tomonidan yaratilgan akademik tadbirkorlikdan daromad yoki aylanma darajasini aniqlash, reytinglar, ya'ni OTMlarning raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari va akademik tadbirkorlik darajasi bo'yicha reytinglari. Tadqiqotning cheklavlari ochiq kirishda ma'lumotni topish va solishtirishdir. Joriy tadqiqot OTMlar raqobatbardoshligi haqidagi tushunchalar miqdori bilan cheklangan va tashqi tomondan belgilangan chegaralari tufayli qisman maqolada ko'rsatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Higher Education Market Outlook 2023-2028: Size, Share, Trends, Growth, Top Drivers, and Forecast Report. inkeidn.com/pulse/higher-education-market-outlook-2023-2028-size-share-trends-agarwal.
2. Education Marketing Services Market – Global Trends and Forecasts by Technavio. cation-Marketing-Services-Market-Global-Trends-and-Forecasts-by-Technavio.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019-yildagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-son Farmoni.

4. Varghese N. V., Buchert L. Financing education: Redesigning national strategies and the global aid architecture. A report from the IWGE. – UNESCO: International Institute for Education Planning. –2011. –208 p.
5. Gokun O.O. Basics of information technologies of education. / O.O. Gokun, M.I. Zhaldak, Yu.I. Mashbyts and others. – Kryvyi Rih: Publishing Department of the KDPU. –2001. –210 p.
6. Klaus P. The hard truth about soft skills: Workplace Lessons Smart People Wish They'd Learned Sooner / P. Klaus. – New York : Harper Collins Publishers, 2007. –190 p
7. А.Вахабов, Э.Имамов, Высшее образование в Центральной Азии. Задачи модернизации. – М.: 2007. – 214 с.;
8. Qo'ziyev Z. B. Ta'lim tizimida xizmatlar va tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirish: i.f.f.d (PhD) diss. Avtoreferati. – Samarqand, 2020-y.
9. Абдукаримов Х. Профессиональное воспитания личности учителя в процессе непрерывного педагогического образования. – М., 2008. –С. 30.;
10. Zaripova N. Ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasida intellektual salohiyatli yoshlar – mamlakat taraqqiyotining muhim omili (An'anaviy XIII – Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami). – Samarqand, 2016-y. 17-b
11. Becker G. S. Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. National Bureau of Economic Research, General Series. Published by National Bureau of Economic Research, Distributed by Columbia University Press. New York and London. –2015. –265 p.
12. Brint S. Clotfelter Charles T. U.S. Higher Education Effectiveness. The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences. Vol. 2. № 1. April 2016, P. 2–37; Ковалев А. И., Ивашкевич Т. В., Ковалев В. А., Фрик О. В. Сфера образовательных услуг: маркетинговые стратегии: монография. Hamburg.–2014. –219 с.
13. Скрипник А.В., Оборская И.С. Оценка эффективности высшего образования. Журнал Проблемы экономики. №4, 2015.–стр. 53-61.
14. Галкив Л. І. Отсынка трат людского капітала: теорія, методологія, практика: монографія. Львов: ІРД НАН України, 2011. –444 с.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 2

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.